

Anica NAZOR
Staroslavenski zavod, Zagreb

PRIMJERI ARHAIČNIH I RIJETKIH RIJEČI U DOSAD NEPOZNATOM GLAGOLJSKOM TEKSTU LUCIDARA

U glagoljskom zborniku iz 15. stojeća, koji se čuva u Sieni (Biblioteca Comunale, sing. X. VI. 13), autorica je u »katehetskom dijalogu učenika i učitelja« (ff. 37a–59a) prepoznala tekst mlađe i kraće redakcije *Lucidara*, koja je u hrvatskoj književnosti bila poznata po latiničkom prijepisu šibenskoga notara Gverina Tihica iz 1533. godine. U sienskom *Lucidaru* pojavljuje se nekoliko arhaičnih riječi o kojima se govori u ovom prilogu.

Talijanska verzija mlađe i kraće redakcije *Lucidara* Honorija Augustodunensisa u hrvatskoj je književnosti dosada bila poznata po latiničkom prijepisu šibenskoga notara Gverina Tihica iz 1533. godine¹. Danas znamo da je mlađa i kraća verzija *Lucidara* bila prevedena na hrvatski jezik već u 15. stoljeću, jer se nalazi u glagoljskom rukopisnom zborniku koji se čuva u Sieni (Biblioteca Comunale, sign. X. VI. 13). U Sienu je zbornik zajedno s još jednim glagoljskim i latiničkim rukopisom dospio možda 1771. godine kao dar učenoga opata Alberta Fortisa. Sva tri darovana Fortisova rukopisa registrirana su u objavljenom inventaru sienske biblioteke koji je sastavio Lorenzo Ilari: *Indice per materie della Biblioteca Comunale di Siena*, Siena 1844–1847, sv. V, str. 174. Za glagoljski rukopis, u kojem je tekst Honorijeva *Lucidara*, Ilari piše: »Libretto ascetico MS. in lingua schiavona, con in fine tre brevi orazioni in lingua latina alla passione del Nostro Signore Gesù Cristo. Codicetto Cartaceo in 8vo di fog. 41. X. VI. 13.«

Sienski glagoljski rukopis opisao je Ivan Milčetić u svojoj bibliografiji: *Hrvatska glagoljska bibliografija. I dio. Opisi rukopisâ*. Starine JA 33, Zagreb 1911, 241–242. Milčetićeve se opis temelji na podacima F. Pastrneka, koji je o sienskom glagoljskom rukopisnom zborniku pisao na osnovi četiriju fotografskih snimaka koje je i sam do-

¹ Tekst je kritički priredio Stjepan Ivšić. Prijevod »*Lucidara*« Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz 1533. *Starine JA*, 42 (1949), 105–259.

bio od prof. dra. J. Kolouška. Pastrnek je proučio sadržaj i jezik tih snimaka i rezultate proučavanja objavio u članku: *Chrvatsko-hlaholsky rukopis Siensky*. Věstník kr. č. společnosti náuk, třída filoz. hist. jazykozpytná, ročník 1900., Prag 1901., 1–38. Pastrnek je – kako piše Milčetić – objavio tekst snimaka u latiničkoj transkripciji i reprodukciju prve stranice. Pastrnek misli da rukopis potječe iz prve pol. 15. stoljeća, a Milčetiću se čini da je bliži sredini 15. stoljeća. Milčetić je naveo da je naslov rukopisa: *V' ime Is(u)h(r)sto)vo amenb. ot erěiskago ofičiě skaz**, pa je u povijesti hrvatske književnosti i hrestomatije srednjovjekovnih književnih tekstova rukopis ušao kao jedinstveni tekst o svećeničkim dužnostima i sakramentima: *Ot jerejskago oficija skaz*. Milčetić piše da se u rukopisu najprije svećenik ukratko upućuje kako ima služiti oficij što ga propisuje brevijar i opširnije kako služiti misu. Na kraju dolazi *skazb otb s(ve)t(a)go krštenič*. Što sadrži ostali dio rukopisa – Milčetić nije mogao znati, već smao pretpostavljati da su u njemu bili »izloženi i drugi obredi: svećenje vode, jestiva i t. d., a vjerojatno i uputa za ispovjednike« (str. 242).

Danas se zna da je u Gradskoj biblioteci u Sieni glagoljski rukopis X. VI. 13., zapravo zbornik, bolje rečeno – dio zbornika i da uz poučne sadrži i književne tekstove. Potanko ga je kodikološki i sadržajno opisao Krasimir Stančev². Za posljednji prilog u zborniku (ff. 37a–59a) Stančev piše da je katehetski dijalog između učenika i učitelja, nepoznat u dosad opisanim hrvatskim glagoljskim zbornicima.

Za navedeni dijalog između učenika i učitelja utvrdila sam da je to *Lucidar* Honorija Augustodunensisa, i to mlada i kraća redakcija, u hrvatskoj književnosti dosad poznata po spomenutom latiničkom prijepisu šibenskoga notara Gverina Tihica³ iz 1533. godine. Čini se da je tekst *Lucidara* u sienskom glagoljskom zborniku prijepis starijega čakavskoga prijevoda. Na stariji prijevod upućuju neke arhaične jezične crte, koje se očituju u oblicima, nešto manje u glasovima i ponešto u riječima. Npr. u prezentu glagola upotrebljavaju se nastavci *-ši* u 2. sg. i *-tb* u 3. sg. i pl.; i dualni oblici uz broj dva. Slogotvorno *!* u većini primjera ostaje neizmijenjeno i samo je rijetko zamijenjeno sa *u* (uvijek u riječi *jabuka*) i u jednom primjeru sa *ul* (*pulnb*). Realizacija jata *ě* jest ikavsko-ekavska s pretežno ikavskim ostvarajima.

U *Lucidaru* se javlja nekoliko arhaičnih riječi koje nisu zabilježene u povijesnom

* Prenošenje glagoljskih slova u latinicu provedeno je po načelima, koja su već uobičajena u praksi. Npr. glagoljsko *derv* = j, *šta* = č, *jat* = ě, *poluglas* = ѣ.

² Krasimir Stančev, *Miscellanea di Siena* (sienski zbornik): *Un inedito manoscritto croato-glagolitico del XV secolo* (Siena, Bibl. comunale, Ms. X. VI. 13). *Ricerche slavistiche*, vol. XXXVIII (1991), 13–52.

³ Tekst *Lucidara* identificirala sam 1987. godine i utvrdila da sadrži gl. I–XXIII i prvo pitanje gl. XXIV prve knjige od ukupno tri knjige Honorijeva *Lucidara*. Proučila sam tekst, kritički ga priredila u latiničkoj transliteraciji, i poslala ga kao prilog uredništvu Zbornika u čast Ivanu Dujčevu u Sofiju (Prijevod »Lucidara« Honorija Augustodunensisa u glagoljskom prijepisu). Tekst sam priredila iz fotokopija Staroslavenskoga zavoda u Zagrebu načinjenih iz mikrofilma, koji je prof. Leo Košuta 1975. godine pribavio Staroslavenskom zavodu.

Akademijinu *Rječniku*⁴ i nekoliko riječi koje su u Akademijinu *Rječniku* oskudno potkrijepljene primjerima. Možda je primjereno priopćiti te riječi u knjizi koja se izdaje u čast akademika Božidara Finke, jer je on kao mladi asistent prikupio malu zbirku riječi rodnoga sela Sali na Dugom otoku i predao je 1956. godine Akademijinu *Rječniku*, pa je zbirka ušla u izvore *Rječnika* i Finkino je ime zabilježeno u *Popisu prinosnika u narodu skupljenih riječi*⁵.

Evo riječi koje se pojavljuju u tekstu sienskoga *Lucidara*, a nisu zabilježene u Akademijinu *Rječniku*:

PAUT 'pauk': N(i)na vii da mravi i pauti i ina živina namъ dae razum' k(a)ko e imamo težati d(u)hovnimъ zako<no>мъ i ne telesnimъ 46a. — *Paut* je zapravo rijetko potvrđen oblik u slavenskim jezicima inače proširene riječi *pauk*. Za taj oblik potvrda ni u jednom hrvatskom rječniku, pa je sienski glagoljski *Lucidar* (za sada) jedina poznata potvrda upotrebe oblika *paut* u hrvatskom jeziku.

SKVRNOBA (stsl. *skvrъna*) 'nečistoća, grijeh': I oče da ot z(e)mli vsake hudobe ishaēju i skvrnobe 55a.

VZDA (stsl. *vъzdē*) 'svugdje': To e(stъ) k(a)ko edno znan'e ko e(stъ) meju nami na ovomъ sviti da n(a) nebi tako ni, na vzda na z(e)mli tako zovut se 41c.

TAMEĆ 'samo' u sienskom se *Lucidaru* pojavljuje dva puta: Ne učini li B(og)ъ čislo ot izbranihъ tameć ot anj(e)li 41a; Da bi račil priēti naturu ednoga samoga anj(e)la onъ bil bi skupil tamećъ ego 43b.

ODGRIBATI SE (stsl. *otъgrēbati se*) 'uzdržavati se': I zato B(og)ъ stvori tako otpuć(e)nie dano volju svoju spasiēiē, dobrete ot zla odgribati se 43c. — *Slovník jazyka staroslověnského*⁶ uz natuknicu *otъgrēbati se* navodi da je riječ potvrđena u Knjizi o Jobu 1, 8 u hrvatskoglagoljskom fragmentu brevijara iz 14. stoljeća i upućuje na oblik *ogrēbati se*. U korpusu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije otgribati se* potvrđeno je iz misala i brevijara⁷.

Riječi za koje Akademijin *Rječnik* ima po jedan primjer:

OKRIŠILJ (stsl. *okrišъ, okrišlo*) (?): Dam ti viditi n(e)b(e)sa troē. Esut' .b. [= 2] d(u)h(o)vní, .a. [= 1] telesno, a to e(stъ) n(e)bo duhovnoe više ne zovet se okrišilъ da n(a) nemъ nisu zvezde, na tolika e(stъ) sv(ē)tlostъ na nemъ da to nebo na komъ su zvezde nî ništarъ protu nēmu 38cd. — Akademijin *Rječnik* ima primjer iz glagoljske isprave pisane 15. travnja 1510. u Otočcu: Pridoše pred nas v okrišal i v zborišće naše navadno. *Rječnik* navodi da je riječ tamna značenja i postanja i da bi moglo biti ka-

⁴ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880–1976.

⁵ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika...*, Dio XXIII, Zagreb 1975–1976, 563.

⁶ *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Československá akademie věd, Praha 1973, 597.

⁷ Kartoteka ekscerpiranoga korpus *Rječnika* nalazi se u Staroslavenskom zavodu u Zagrebu.

kav topografski naziv ili je možda krivo pročitana riječ. U hrvatskim glagoljskim liturgijskim i biblijskim tekstovima — misalima, brevijarima, ritualima i psaltirima — dakle u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku — dolazi u obliku *okrišalb* i ima ove latinske paralele: *ager*; *circulus*; *circuitus*; *gyrus*; *procul*; *tabernaculum*. U jednom hrvatsko-glagoljskom neliturgijskom tekstu — u *Oxfordskom zborniku* iz 15. stoljeća (Can. lit. 414), u legendi o sv. Patriciju (Čistilište sv. Patricija) — *okrišalj* se pojavljuje dva puta u značenju 'krug, kružnica': B(la)ž(e)ni Patricii ... svojim šćapom' okruži na z(em)lji jedan' velik' okrišalj'. I k(a)ko to učini b(la)ž(e)ni Patricii, t(a)ko tuđ'je na opo-srede toga okrišlja da se êvi jed'na propast' velmi čudno velika (f. 47a) (lat.: *beatus Patricius ... in quodam loco circulum magnum cum baculo designavit: et ecce terra inter circulum se aperuit...*)⁸

Uz natuknicu *okrišlb*, -a m. vel *okrišlo*, -a n. *Slovník jazyka staroslověnského* citira dva primjera, oba iz hrvatskoglagoljskih psaltira — Lobkowiczova iz 1359. i Pariškoga iz 14. stoljeća (Ps 77, 28) — u značenju: češki 'stan', ruski 'шатер', njemački 'Zelt', s grčkom i latinskom paralelom: σκῆνωμα; *tabernaculum*: padu po srédê stanovъ ihъ, okrstъ okrišla ihъ κύκλω τῶν σκηνομάτων. Lob. krišla (sic!)⁹.

ONAGDA 'onda': Uč(i)t(e)lju, bi li bilo dato (sic!); brez drugih riči kada bi se porodilь k(a)ko sut' oni ki se nima poraêđu (sic!) onagda brez' besede reči 47a. — Akademijin *Rječnik* ima primjer iz glagoljskoga *Koluničeva zbornika* (1486).

OZOJAN 'prevelik': i to e(st) iskušenie k(a)ko onъ ki teži ozoino zlato, začъ ono se zna bole na ognu nere drugdi 42d. — Akademijin *Rječnik* ima primjer iz Barakovića (16–17. st.). Riječ nije potvrđena u izvorima *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*.

POKAZAN 'znamenje' u *Lucidaru* je potvrđena tri puta: k(a)ko te .ž. [= 7] pokazni mogu razumiti se 53b; Uč(i)t(e)lju, povii mi bi li ka pokazanъ na semr'ti H(ry-sto)vi 58a; Dam ti viditi da pokazni bê veliko velikihъ čudesъ i strašnihъ 58a. — U Akademijinu *Rječniku* riječ *pokazan* potkrijepljena je primjerom iz Barakovića. U građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* potvrđena su tri primjera iz brevijara.

POTRENJE 'trvenje': stvorenъ bi skozi potren'e d'êvalsko 45c. — Akademijin *Rječnik* konstatira da se riječ nalazi u rječnicima Bjelostjenčevu i Jambrešićevu, ali ne daje ni jedan primjer. U građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* zabilježen je jedan primjer (*potrenie*) iz najstarijega hrvatskoglagoljskoga misala (poč. 14. st.).

KRMSATI 'krzmati', 'oklijevati' u sienskom *Lucidaru* pojavljuje se dva puta: ako e krmsalb toliko stvoriti ego 39d; krmsa li se veliko B(og)ъ svet' učiniti 39d. — Akademijin *Rječnik* ima dva primjera, oba iz *Rudničkoga zbornika* (prva pol. 16. st.), napisana hrvatskom ćirilicom. P. Skok u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga*

⁸ Stjepan Ivšić, »Čistilište sv. Patricija« u hrvatskom glagoljskom tekstu 15. stoljeća. *Starine JA* 41(1948), 111–118.

⁹ *Slovník jazyka staroslověnského*, II, Praha 1973, 532.

jezika navodi pod natuknicom *krsmati* da se oblik s metatezom *krmsati* javlja u rukopisu 16. stoljeća i u složenici *pokrmsanje* 1490. godine¹⁰. V. Mažuranić u svojim *Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik – krmsati* upućuje na *krsmati*¹¹.

Naposljetku spomenimo da se u sienskom *Lucidaru* riječ *dobitak* pojavljuje u starom (praslavenskom) značenju 'stoka': Uč(e)n(i)къ: Uč(i)telju, z(a)čъ B(og)ъ učini dobitak 45d; Uč(i)tel. Dam ti viditi da B(og)ъ viêše da č(lovê)къ sagrisiti hotiše, dobitakъ potribanъ emu biše ... i kada č(lovê)къ vidi dobitakъ ki prihæše i othaêše 45d. U istom se značenju ('stoka') riječ *dobitak* pojavljuje u više hrvatskoglagojskih zbornika, a nalazi se u Akademijinu *Rječniku*.

U arhaičnom značenju u sienskom se *Lucidaru* upotrebljava riječ *godje* 'ili': kako bi B(og)ъ poslâl patriêrha godi proroka na iskuplenie ihъ 51a. Akademijin *Rječnik* ima tri primjera.

EXAMPLES OF ARCHAIC AND RARE WORDS IN A HITHERTO UNIDENTIFIED GLAGOLITIC TEXT OF *ELUCIDIARIUM*

Summary

The text of *Elucidarium* in the Glagolitic miscellany manuscript from the 15th century (Siena, Biblioteca Comunale, sign. X. VI. 13) contains archaic words. Some of them have not been included in *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, while others are corroborated by only one example. The author states that the words *paut*, *skvrnoba* and *odgribati se* cannot be found in the Academy's dictionary, while it documents the words *okrišilj*, *onagda*, *ozojan* and *potrenje* by only one example each.

---

¹⁰ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga druga, JAZU, Zagreb 1972, 211–212.

¹¹ Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, JAZU, Zagreb 1908–1922.